

Venäjän kariutuneet maailmannäyttelyisännyydet 1889–2018

Pia Koivunen

Venäjä osallistunut maailmannäyttelyihin 1850-luvulta lähtien. Suunnitelmia maailmannäyttelyn tuomiseksi Venäjälle on esitetty ensimmäisen kerran jo 1880-luvulla, mutta toistaiseksi yritykset isännöidä tapahtuma ovat kariutuneet. Tässä artikkelissa tutkitaan näyttelyhankkeiden peruuntumisten syitä ja tarkastellaan niiden kautta Venäjän asemaa osana globalisoituvaa maailmaa ja maailmannäyttelyjen pitkää historiaa. Lisäksi pohditaan kansainvälisten tapahtumien isännöintiin liittyviä kysymyksiä: miten maailmannäyttelyn järjestämisestä on perusteltu ja millaisia etuja sen on ajateltu tuovan isäntäkaupungille ja koko maalle.

Presidentti Vladimir Putin katsoo itsevarmana kameraan yhdessä Kremlin palatsin klassisesti sisustetuista saleista. Hän kertoo maailmannäyttelyjen historiasta ja toteaa Venäjän olleen niissä alusta asti mukana. Hän mainitsee erikseen historian tunnetuimmat maailmannäyttelyt: Lontoon suuren näyttelyn 1851 ja Pariisiin vuoden 1900 näyttelyn. Sitten Putin muistuttaa, että Venäjä ei ole toistaiseksi järjestänyt yhtään maailmannäyttelyä. ”Nyt on tullut aika saada tähän muutos”.

Youtube-palvelusta edelleen löytyvä video (Vladimir Putin speaks 2013) oli osa Venäjän kansainvälistä kampanjaa, jolla Jekaterinburg haki vuoden 2020 maailmannäyttelyn isännyyttä. Vuonna 2013 käynnissä ollut haku osui megatapahtumien sumaan: 2000-luvulla venäläiset kaupungit ovat järjestäneet erilaisia kansainvälisiä tapahtumia enemmän kuin koskaan aiemmin maan historiassa. Moskova isännöi Venäjän ensimmäisiä euroviisuja vuonna 2009, ja Kazanissa kilpailtiin universiadeissa, opiskelijoiden olympialaisissa, vuonna 2013. Suurinta mediahuomiota herättivät Sotšin talviolympialaiset ja paralympialaiset vuonna 2014 sekä jalkapallon MM-kisat kesällä 2018. Maailmannäyttelyä Venäjällä ei ole vielä nähty.

Käsittelen tässä artikkelissa Venäjän ja maailmannäyttelyn historiaa isännöinnin näkökulmasta 1800-luvun lopulta tähän päivään. Vaikka Venäjä ei ole toistaiseksi isännöinyt yhtään maailmannäyttelyä, siitä on haaveiltu ja sitä on haettu useampaan kertaan. Ensimmäiset ehdotukset

maailmannäyttelystä silloiseen pääkaupunkiin Pietariin löytyvät keisariajan lehdistä 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alusta. Neuvostoliitto haki ja sai vuoden 1967 näyttelyn Hruštšovin kaudella Moskovaan, mutta vetäytyi hankkeesta. Putinin vuosina Moskova on hakenut expoa kertaalleen, Jekaterinburg kahdesti. Viimeisin haku päättyi toiseen sijaan marraskuussa 2018. Tarkastelen näiden eri historian vaiheissa esitettyjen suunnitelmien ja hakujen kautta sitä, miten Venäjän poliittinen, kaupallinen ja tieteellinen eliitti on eri aikoina suhtautunut maailmannäyttelyyn ja sen isännöintiin. Kiinnitän huomiota siihen, kuinka näyttelyn järjestämistä on perusteltu, millaisia etuja sen on ajateltu tuovan isäntäkaupungille ja koko maalle, ja miksi suunnitelmat tai haut ovat lopulta kariutuneet. Pohdin myös sitä, millä tavalla Venäjä/Neuvostoliitto esitetään suhteessa muuhun maailmaan näyttelysuunnitelmien yhteydessä. Millä tavalla Venäjän paikkaa maailmassa rakennetaan osana maailmannäyttelyn traditiota?

Keisariajan autoritaarinen monarkia, sosialistinen Neuvostoliitto ja kylmän sodan jälkeinen neoliberaaliin markkinatalouteen perustuva Venäjä ovat monella tapaa erilaisia yhteiskuntia. Lähtökohdat kansainvälisen näyttelyn järjestämiselle ja tavoitteet maan kansainvälisen aseman muokkaamiseksi olivat erilaiset Aleksanteri III:n ja Nikolai II:n aikana 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, 1950–60-luvuilla Nikita Hruštšovin hallitessa Neuvostoliittoa ja 2000-luvulla Vladimir Putinin presidentti- ja pääministerikausilla. Näin pitkän kehityskaaren tarkastelu jättää väistämättä eri ajoille tyypillisiä piirteitä varjoon. Se antaa kuitenkin mahdollisuuden muutosten ja jatkuvuuksien hahmottamiseen sen suhteen, kuinka Venäjä on eri aikoina nähnyt paikkansa globaalina toimijana ja millä tavalla kansainvälisten tapahtumien tuominen Venäjälle on koettu edistävän sen valtiollisia tavoitteita.

Maailmannäyttelyjä on tutkittu valtavasti, mutta pääpaino on ollut läntisessä Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa, joissa näyttelyjä on järjestetty määrällisesti eniten. Venäjä ja entinen Itä-Eurooppa ovat paljolti vielä kartoittamatonta maaperää. Venäjän ja maailmannäyttelyjen historiaa on tutkittu lähinnä yksittäisten näyttelyjen osalta, ja laajempi akateemiseen tutkimukseen perustuva kokonaisesitys aiheesta puuttuu kokonaan. (Esim. Swift 1998, Reid 2008; Siegelbaum 2012.)

Venäjän kariutuneiden maailmannäyttelysuunnitelmien tarkasteleminen yhdessä on täysin uusi avaus. Toteutumattomat näyttelyt ja näyttelysuunnitelmat ovat ylipäänsäkin jääneet tutkimuksessa vähälle huomiolle, mutta Venäjän kohdalla aukko on sitäkin ammottavampi. David Fisher on pohtinut maailmannäyttelyn isännöidyn puuttumista väitöskirjassaan, joka tarkastelee Venäjän osallistumista maailmannäyttelyihin viktoriaanisella ajalla 1800-luvun jälkipuoliskolla. Hän ei ole

kuitenkaan onnistunut löytämään viitteitä näyttelysuunnitelmista tai niihin liittyvistä keskusteluista. (Fisher 2003, 193.) Moskovaan vuodelle 1967 suunnitellusta näyttelystä on julkaistu väitöskirja ja muutama artikkeli, jotka käsittelevät näyttelyyn liittyntä arkkitehtuurikilpailua. Peruuntunut näyttely mainitaan muutamissa Hruštšovin aikaa käsittelevissä tutkimuksissa ja muistelmissa, mutta arkistolähteisiin nojaava tutkimus on vielä tekemättä. (Kazakova 2019; Kazakova 2009; Abdzhubei 1991; Hruštšov 2010; Siegelbaum 2012.) Putinin kauden hakuprosessit ovat jääneet toistaiseksi olympialaisten ja jalkapallon MM-kilpailujen jalkoihin.

Käytän artikkelin lähteinä venäläisiä, neuvostoliittolaisia, suomalaisia ja yhdysvaltalaisia sanomalehtiaineistoja, Venäjän valtionarkiston kokoelmaa vuoden 1967 expon valmisteluista, näyttelyitä koordinoivan Bureau International des Expositions -järjestön materiaaleja sekä poliittisten toimijoiden muistelmia. Kaikista suunnitelmista ja hauista ei ole saatavilla kattavia aineistoja, joten moni kysymys kaippaa vielä lisätutkimusta tämän artikkelin jälkeen. Etenkin tsaarinajan näyttelysuunnitelmien jäljille pääseminen on vaatinut pitkäjänteistä salapoliisityötä, joka on osittain vielä kesken. Korvaamattomana apuna työssä on ollut Kansalliskirjaston ylläpitämä suomalaisten sanoma- ja aikakauslehtien digitaalinen kokoelma, joka on mahdollistanut sanahaut laajasta aineistosta. Uutinen mahdollisen maailmannäyttelyn järjestämisestä Pietarissa löytyi sattumalta toisen haun yhteydessä. Ilman tätä sattumaa tieto maailmannäyttelyn suunnittelemisesta Pietariin olisi voinut jäädä kokonaan löytymättä. Digitoidun aineiston avulla olen päässyt venäläisten sanomalehtien ja näyttelysuunnitelmiin liittyvien toimijoiden jäljille. Hankaluutena on kuitenkin ollut tsaarinajan sanomalehtien huonompi saavutettavuus verrattuna myöhempiin aikakausiin.

Maailmannäyttely modernisoituvan maailman mediana

Maailmannäyttely, venäjäksi *vsemirnaja (universalnaja) vystavka*¹, on kansainvälinen tapahtuma, jonka alkupisteenä pidetään Lontoon vuoden 1851 suurta teollisuusnäyttelyä. Maailmannäyttelyjen kulta-aika sijoittuu 1850-luvulta ensimmäisen maailmansodan alkuun. Tuolloin läntisten teollisuusmaiden suurkaupungeissa järjestettiin valtava määrä kansainvälisiä näyttelyitä, joissa esiteltiin maailman maita tietokirjamaisesti teollisuuden viimeaikaisista saavutuksista ja sodankäynnin välineistä kulutustavateollisuuden tuotteisiin ja taiteisiin. Näyttelyt olivat aikansa suurimpia mediatapahtumia, joista kirjoitettiin ja puhuttiin pitkään näyttelyiden päättymisen jälkeen. Maailmannäyttelyt olivat vauraille länsimaille globaaleja näyteikkunoita ja kansainvälistymisen edistäjiä, joissa vahvistettiin kansallista identiteettiä ja legitimoitiin asemaa

maailman johtavien maiden joukossa. Näyttelyiden globaalius oli hierarkkista ja länsimaiden edistystä korostavaa – siirtomaat ja kehittyvät maat toimivat niissä lähinnä raaka-aineiden aittoina ja alempana pidetyn kehitysasteensa vuoksi tirkistelyn kohteina. (Syrjämaa 2007, 11–16; Roche 2000.)

Maaillmannäyttelyt vaikuttivat lähtemättömästi kaupunkeihin ja kaupunkikulttuuriin. Maaillmannäyttelyn tuoma status nosti isäntäkaupungit erityiseen asemaan: ne saivat mahdollisuuden tehdä itsensä tunnetuksi globaalille yleisölle ja erottua muista, tavallisista kaupungeista. Halu rakentaa aina vain hienompia ja suurempia näyttelyitä johti kustannusten paisumiseen niin valtaviksi, että jo 1800-luvun lopulla näyttelyiden järjestämisestä kohtaan esitettiin laajalti kritiikkiä. (Geppert 2010, 206–216, 222–236.)

Maaillmannäyttelyiden järjestäminen institutionalisoitui 1920-luvulla, kun Ranskassa perustettiin erityinen organisaatio sääntelemään kansainvälistä näyttelytoimintaa. Bureau International de Expositions (BIE) aloitti toimintansa Pariisissa vuonna 1931. BIE:n perustajajäseniin kuului 31 valtiota, joista suurin osa tuli Euroopasta. Perustajamaat allekirjoittivat Pariisin vuoden 1928 sopimuksen, joka myöhemmin tehtyjen lisäysten kanssa edelleen määrittelee maailmannäyttelyjen järjestämiseen liittyvät pelisäännöt. Samalla maailmannäyttelyihin vakiintui erityinen hakuprosessi, jossa BIE:n yleiskokous valitsee näyttelyn isäntäkaupungin hakijoiden joukosta. Ennen vuotta 1933 maailmannäyttelyjä ei erikseen haettu, vaan kukin isäntämaa ilmoitti järjestävänsä näyttelyn tiettyinä ajankohtana ja kutsui valitsemansa valtiot diplomaattien välityksellä. (Findling & Pelle 2008, 412.)

Vuodesta 1933 lähtien järjestetyt maailmannäyttelyt ovat BIE:n myöntämiä ja hyväksymiä. Aiemmistä näyttelyistä BIE valikoinut osan vuosien 1851 ja 1933 välillä pidetyistä näyttelyistä viralliseen kaanoniin. Eniten maailmannäyttelyjä ovat järjestäneet Yhdysvallat (1876, 1893, 1904, 1915, 1933, 1939, 1962) ja Ranska (1855, 1867, 1878, 1889, 1900, 1939).² Kansainväliset suhteet ovat vaikuttaneet osaltaan näyttelytoimintaan ja siihen, mitkä maat ovat päätyneet isännöimään näyttelyjä. BIE:n hyväksymällä listalla ennen vuotta 1933 pidetyt näyttelyt jakaantuvat muutamalle maalle ja joukosta puuttuu monia tuon ajan keskeisiä valtioita. Esimerkiksi Saksan keisarikunta ei koskaan järjestänyt maailmannäyttelyä. Ensimmäinen BIE:n hyväksymä Saksan maailmannäyttely järjestettiin Hannoverissa vasta vuonna 2000. (Geppert 2010, 17–20.)

Pietari Venäjän ikkunana länteen

Kun historian ensimmäisenä maailmannäyttelynä pidetty Lontoon Great Exhibition järjestettiin tapahtumaa varten rakennetussa kristallipalatsissa (*Crystal Palace*) vuonna 1851, tsaari Nikolai I:n hallitsema Venäjä oli mukana omalla näyttelyosastollaan. Pyrkimyksenä oli ennen kaikkea vaikuttaa läntisen Euroopan mielikuviin Venäjästä ja muovata kielteisiä stereotyyppioita, jopa russofobioita, joita matkakertomukset ja lehtiartikkelit olivat välittäneet länsimaiselle lukijakunnalle. Tällaisista julkaisuista vaikutusvaltaisimpiin kuului Marquis de Custinen vuonna 1843 julkaistu *La Russie en 1839*, joka oli levinnyt englannin-, saksan- ja hollanninkielisinä käännöksinä tuhansille lukijoille pitkin Eurooppaa. Vuosisatojen aikana muotoutuneet käsitykset takapajuudesta ja sivistymättömyydestä, despoottien hallitsemasta Venäjästä tuntuivat istuvan sitkeässä. (Fisher 2006, 123.)

Historioitsija David Fisher on tutkinut väitöskirjassaan Venäjän osallistumista maailmannäyttelyihin 1851–1900. Fisherin mukaan tsaarin Venäjän virkamieskunnalla oli taloudellisia, kulttuurisia ja poliittisia syitä osallistua maailmannäyttelyihin, ja he myös innostivat yksityisiä toimijoita mukaan. Esittelemällä laajoja raaka-ainevarojaan, teollista kehitystään ja tsaarin imperiumin hyvinvointia Venäjä halusi osoittaa ansainneensa paikan Euroopan suurvaltojen joukossa. Tavoitteena oli myös maan taloudellisten intressien edistäminen. Maailmannäyttelyt tarjosivat Venäjälle oivan paikan luoda yhteyksiä erityisesti brittiläisiin teollisuus- ja liikemiespiireihin sekä edistää läntisille markkinoille pääsyä. (Fisher 2003.)

Toisin kuin Yhdysvalloissa, Ranskassa ja Britanniassa, Venäjällä ei onnistuttu luomaan hedelmällistä yhteistyötä julkisen ja yksityisen sektorin välillä. Virkamiehet pitivät tiukasti kiinni omasta vallastaan valita näyttelyesineet ja määritellä näyttelytilat ja -teemat. Näillä valinnoillaan Venäjän näyttelykomissaarit tulivat alleviivanneeksi Venäjän erityisyyttä ja erilaisuutta suhteessa länteen, mikä johti ei-toivottuun lopputulokseen. Modernisoitumisen sijaan Venäjän näyttelyosastot ja paviljongit korostivat länsimaisten arvioiden mukaan maan sivistymättömyyttä ja kehittymättömyyttä suhteessa läntisiin teollisuusmaihin. (Fisher 2003, vi–vii.)

Venäjä oli maailmannäyttelyjen vakio-osallistuja. Se oli mukana Lontoossa (1851, 1862), Pariisissa (1867, 1878, 1900), Wienissä (1873), Philadelphiassa (1876), Chicagossa (1893) ja St. Louisissa (1904). Tsaarin Venäjän mittavin panostus nähtiin Pariisin vuoden 1900 näyttelyssä, jonne Venäjältä lähti yli 3000 näyttelleasettajaa. Vuoden 1855 Pariisin näyttelyyn Venäjää ei kutsuttu Krimin sodan vuoksi. (Fisher 2003, 70, 81.)

Venäjän paviljongeista varhaisissa maailmannäyttelyissä vastasivat insinöörit, liikemiehet, tieteentekijät ja tilanomistajat sekä erilaiset yhdistykset, kuten Vapaa talousseura ja Venäjän tekninen yhdistys. Kiertäessään ulkomaisissa näyttelyissä osa näistä näyttelyjärjestäjistä kiinnostui ajatuksesta tuoda maailmannäyttely omaan pääkaupunkiin. Venäjällä oli jo kokemusta ja omia perinteitä kansallisten ja kansainvälisten näyttelyjen järjestämisestä. Maassa oli järjestetty ensimmäinen teollisuusnäyttely vuonna 1829. Läpi 1800-luvun julkiset ja yksityiset tahot järjestivät paikallisia ja kansallisia teollisuuteen, maatalouteen, taiteisiin, etnografiaan painottuneita näyttelyjä Pietarissa ja Moskovassa. Tunnetuimpia olivat yleisvenäläiset teollisuusnäyttelyt, joista suurin järjestettiin Nižni Novgorodissa vuonna 1896. (Fisher 2003, 191; Findling & Pelle 2015, 422–426.)

Ehdotus maailmannäyttelyn tuomisesta Venäjälle – mahdollisesti ensimmäinen laatuaan – esitettiin joulukuussa 1889 heti Pariisin maailmannäyttelyn päätyttyä. Venäjä ei ollut virallisesti osallistunut vuoden 1889 näyttelyyn, mutta yksittäisiä näytteilleasettajia oli ollut mukana. Syyksi Venäjän poissaololle on esitetty sitä, että Pariisin 1889 näyttelyn teemana oli Ranskan vallankumouksen satavuotisjuhla. Monarkian kaatumisen ja monarkin teloittamisen juhlinta sopivat huonosti Aleksanteri III:n politiikkaan aikana, jolloin vallankumoukselliset liikkeet olivat nousussa Venäjällä ja tsaarinalta uhattuna. (Geppert 2010, 68; Fisher 2003, 81). Suunnitelmista järjestää maailmannäyttely Pietarissa uutisoitiin myös Suomen suuriruhtinaskunnassa.³ Suomalaislehtien käyttämien lähteiden mukaan Pietari oli 1880-luvulla kehittynyt niin paljon, että sen katsottiin pystyvän haastamaan minkä tahansa teollisuusmaan pääkaupungin. Näyttelyn järjestämistä perusteltiin myös sillä, että Pietariin olisi mahdollista saada mukaan sekä ranskalaiset että saksalaiset, jotka välttelivät toistensa järjestämiä näyttelyitä. Venäjä esitettiin näin ikään kuin neutraalina maaperänä, jossa Ranska ja Saksa voisivat toisistaan huolimatta osallistua näyttelyyn. (*Keski-Suomi* 26.10.1889.) Uutisessa viitattiin Ranskan ja Saksan väliseen sotilaalliseen ja poliittiseen kamppailuun, joka heijastui myös kulttuurin alalle muun muassa niin, että Saksan keisarikunta jätti osallistumatta Pariisissa vuonna 1878 ja 1889 järjestettyihin näyttelyihin. (Geppert 2010, 17, 20–21.)

Ajatus maailmannäyttelystä jäi hautumaan ja heräsi uudelleen eloon Chicagon maailmannäyttelyn jälkeen. Joulukuussa 1893 *Peterburgskaja gazeta* ehdotti pääkirjoituksessaan ”Ylistys Pietarille” maailmannäyttelyn järjestämistä Pietarissa. Kirjoituksen mukaan Pietarin kaupunki oli ollut Venäjän ensimmäinen askel kohti maailmallisuutta, universaaliutta ja eurooppalaista kulttuuria. Perustamisestaan lähtien Pietari oli ollut maan ikkuna Eurooppaan, modernisaation ja koulutuksen symboli. Tämän vuoksi juuri maailmannäyttely – viimeisimpien teknologisten, sivistyksellisten ja

kulttuurisaavutusten foorumina – olisi kirjoittajan mukaan paras mahdollinen tapa juhlistaa 200-vuotiaista kaupunkia ja kunnioittaa kaupungin perustajan Pietari I:n elämäntyötä. Kirjoittaja piti kaupunkia itsessään opettavaisena näyttelyesineenä, joka luonnehtisi osuvasti Venäjän viimeaikaista urbaania kehitystä. (*Petersburgskaja gazeta* 27.12.1893).

Ehdotus maailmannäyttelyn järjestämisestä Pietarissa kaupungin 200-vuotisjuhlien yhteydessä vuonna 1903 eteni Pietarin kaupungin duuman istuntoon asti. Siellä asiaa vei eteenpäin Aleksandr Veretennikov, kaupungin duuman puheenjohtaja, insinööri ja myöhemmin Kiovan kuvernööri. Tammikuussa 1894 pitämässään esitelmässä Veretennikov esitti maailmannäyttelyä yhdeksi vaihtoehdoksi Pietarin 200-vuotisen historian juhlistamiseksi ja ehdotti erityisen komitean perustamista juhlien suunnittelemiseksi. Hänen mukaansa maailmannäyttely olisi otollinen paikka esitellä Pietarin merkitystä eurooppalaisen tekniikan, kaupan ja kulttuurin välittäjänä Venäjälle sekä vertailla venäläisiä ja ulkomaalaisia tuotteita. Viime vuosina kasvanut ulkomaisten vierailijoiden määrä valoi Veretennikovin mukaan uskoa siihen, että näyttelylle riittäisi kiinnostusta ja kävijöitä. Suunnitelmat eivät kuitenkaan edenneet tätä pidemmälle, sillä kaupungin duuma päätyi hylkäämään ehdotuksen. Syitä kielteiseen päätökseen ei mainittu. (”Po zajavleniju” 1894.)

Ideaa Pietarista maailmannäyttelyn tapahtumapaikkana ei kuitenkaan kuopattu. Vuodelta 1901 löytyy jälleen maininta siitä, että asiaa pidettiin vireillä. Pieni uutinen heinäkuulta 1901 kertoi, että rahaministeriöön oli menossa lähipäivinä kysymys ”yleisen maailmannäyttelyn järjestämisestä Pietariin”. Uutisessa kuitenkin jo uumoiltiin, että ministeriö tulisi hylkäämään ehdotuksen, sillä ”aikaa pidettiin liian lyhyenä näin suuren tuuman toteuttamiseksi ja ahtaat raha-asiatkin vaikeuttivat yritystä”. Uutisen mukaan viranomaiset olivat ehdottaneet näyttelyn siirtämistä vuoteen 1913, jolloin oli tulossa kuluneeksi 200 vuotta siitä, kun Pietarista oli tullut maan pääkaupunki. (*Savo-Karjala* 26.7.1901.) Haaveet Pietarin maailmannäyttelystä elivät ainakin kevääseen 1909 saakka, jolloin uutisoitiin vielä suunnitelmista järjestää näyttely joko vuonna 1914, Romanov-dynastian 300-vuotisjuhlan kunniaksi, tai vuosien 1912 ja 1915 välillä. (*Večer* 28.1.1909, 4; *C.-Peterburgskija vedomosti* 17.12.1908, 4.) *St. Peterburg Zeitung* -lehden mukaan toiveet suunnitelman toteutumiseksi olivat kuitenkin melko vähäiset. (*Kauppalehti* 17.3.1909.)

Maailmannäyttelyä keisarin Venäjä ei koskaan ehtinyt isännöidä. 1900-luvun alun sosiaaliset myllerrykset, itsevaltaisen monarkian ja vallankumouksellisten liikkeiden väliset kitkat sekä lopulta ensimmäinen maailmansota ja vuoden 1917 vallankumoukset muuttivat Venäjän yhteiskunnan ja valtion suuntaa niin radikaalisti, että ajatus Pietarin toimimisesta maailman kansojen

näyttelykeskuksena hautautui isompien kysymysten alle. Maailmannäyttelyissä seurasi muutenkin pidempi tauko paitsi ensimmäisen maailmansodan, myös yleisen kyllästymisen ja kustannusten nousun vuoksi. San Franciscon vuoden 1915 näyttelyn jälkeen seuraava BIE:n listalleen hyväksymä maailmannäyttely järjestettiin Barcelonassa vuonna 1929.

Jäljittämäni viitteet keisariajan Venäjän suunnitelmista järjestää maailmannäyttely Pietarissa ovat fragmentaarisia eivätkä paljasta selkeää kuvaa suunnitelmien laajuudesta, suunnittelijoista tai näyttelyhankkeen kariutumisen syistä. Nämä tiedonmuruset kuitenkin osoittavat, että tsaarin Venäjällä oli toimijoita, jotka halusivat lisätä maan kanssakäymistä muun maailman kanssa tieteen, kaupan ja teollisuuden aloilla ja pitivät Venäjää riittävän kehittyneenä näin mittavan näyttelyn järjestämiseen. He näkivät maailmannäyttelyn foorumina, jonka tuominen Venäjälle olisi voinut edistää maan kehittämistä ja jonka avulla Venäjä olisi voinut osoittaa kuuluvansa suurten teollisuusmaiden joukkoon. He myös tunsivat maailmannäyttelyn perinteen hyvin, mikä näkyy esimerkiksi siinä, että näyttelyt pyrittiin sijoittamaan jonkin kansallisen merkkipäivän tai juhluvuoden yhteyteen. Tämä oli yleinen tapa maailmannäyttelyissä. Esimerkiksi Philadelphian näyttely vuonna 1876 juhlisti Yhdysvaltain itsenäisyysjuhlistuksen satavuotispäivää ja Chicagon Columbian Exposition vuonna 1893 Kristoffer Kolumbuksen saapumista uuteen maailman 400 vuotta aiemmin.

Venäjän kulttuurieliitti tuntui sen sijaan vieroksuvan maailmannäyttelyä ylikaupallisena viihdykkeenä. Kirjailija Fjodor Dostojevski vieraili Euroopan-matkallaan Lontoon vuoden 1862 maailmannäyttelyssä, jota hän kuvasi satiirisessa teoksessaan *Talvisia merkintöjä kesän vaikutelmista* (1863). Dostojevskille maailmannäyttely näyttäytyi todeksi muuttuneena Babylonin tornina, jossa maailman eri kolkista saapuneet ihmiset yhtenäisenä laumana odottivat jotain lopullista. ”Eikö tämä ole itse asiassa täydellinen totuus, joka jähmettää lopullisesti? Kaikki täällä on niin ylpeää, juhlallista ja voitokasta, että ihan henkeä ahdistaa”. (Dostojevski 2009, 92–93; ks. myös Fisher, 2006.) Kirjailija Leo Tolstoi ei itse osallistunut, mutta kommentoi Chicagon 1893 maailmannäyttelyä päiväkirjassaan erityisen kriittisin sanankääntein. Tolstoin mukaan Chicagon maailmannäyttely, ”kuten kaikki näyttelyt, on hätkähdyttävä esimerkki harkitsemattomuudesta ja ulkokultaisuudesta: kaikki tehdään vain voiton ja viihteen – tylsyyden – vuoksi, mutta sitä pidetään ihmisten jalojen tavoitteiden aiheuttamana. Orgiatkin ovat parempia.” (Tolstoi 1952, 28.⁴)

Tsaarin ajan näyttelysuunnitelmista kertovat lyhyet uutiset viittaavat siihen, että suunnitelmat maailmannäyttelyn järjestämisestä Pietarissa kaatuivat jo hyvin varhaisessa vaiheessa.

Suunnitelmissa ei esimerkiksi edetty niin pitkälle, että uutisissa olisi esitelty näyttelyjen teemoja, keskusteltu kustannuksista tai pohdittu uudisrakentamisen tarvetta. Näyttelysuunnitelmien peruuntumisesta kertovat uutiset eivät kiistattomasti todista, mutta vihjaavat, että taloudellisilla resursseilla oli roolinsa suunnitelmien kariutumisessa.

Venäjällä järjestettiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa valtavasti julkisia tapahtumia ja juhlia, mukaan lukien Pietarin kaupungin 200-vuotisjuhlat vuonna 1903, pedagoginen näyttely ”Lasten maailma” vuodenvaihteessa 1903–04 ja Romanov-dynastian 300-vuotisjuhlallisuuudet keväällä 1913. Tsaarien kruunajaiset, kaupunkien vuosijuhlat ja hallitsijasuvun vuosijuhlat elävöittivät katukuvaa, ja voidaankin puhua jonkinlaisesta juhlamaniasta. (Limanova 2017.) Julkisista tapahtumista lähimpänä maailmannäyttelyä oli Nižni Novgorodin yleisvenäläinen näyttely, joka oli rakenteeltaan ja sisällöltään samankaltainen, mutta oli kooltaan pienempi ja suunnattu kansalliselle yleisölle. David Fisher on arvioinut, että valtavien kustannusten vuoksi tsaarin hallinto ei enää vuoden 1896 jälkeen järjestänyt vastaavan kokoista kansallista näyttelyä. Hän spekuloi, että maailmannäyttely Venäjällä jäi juuri taloudellisten resurssien vuoksi järjestämättä. Yksityisillä henkilöillä, yhdistyksillä tai seuroilla ei olisi ollut resursseja järjestää maailmannäyttelyä, joten kaikki oli viime kädessä kiinni tsaarin halusta avata rahakirstuaan. Aikalaisarvioihin nojaten Fisher päätyy siihen tulkintaan, että Euroopan periferiassa sijainneen Venäjän isoimpia kaupunkeja Pietaria ja Moskovaa ei koettu riittävän kiinnostaviksi houkuttelemaan vierailijoita ja että maan kehitys ei taannut riittäviä edellytyksiä menestyksekkäälle maailmannäyttelylle. (Fisher 2003, 190–195.)

Syitä näyttelyhankkeiden kaatumiselle voidaan etsiä myös Venäjän hankalasta yhteiskunnallisesta tilanteesta, vallankumouksen uhasta sekä tsaarin poliittisesta ajattelusta. Viimeisimpien näyttelysuunnitelmien aikaan vallassa ollut Nikolai II oli hyvin konservatiivinen hallitsija. Hän oli haluton tekemään uudistuksia ja suhtautui penseästi länsimaisiin vaikutteisiin. Slavofiilinä hän todennäköisesti tuki mieluummin venäläisyyttä ja slaavilaisuutta korostaneita juhlia kuin kansainvälisiä vaikutteita levittäneitä maailmannäyttelyjä. (Wortman 2000.) Suurissa kansainvälisissä tapahtumissa oli myös turvallisuusriskinsä, joista tsaariperheessä oli muistona Nikolain isoisän, Aleksanteri II:n salamurhayritys Pariisin maailmannäyttelyssä vuonna 1867 (Kemp 2018, 11). Maailmannäyttelyjen länsimaista imperialismia ja kolonialismia korostava perinne saattoi myös tuntua vieraalta Venäjälle, joka läntisiin imperiumeihin verrattuna näyttäytyi eurooppalaisena ”toisena”. Paul Greenhalgh on arvioinut, että 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maailmannäyttelyiden imperialistinen tyyli ei istunut Venäjän eikä myöskään Itävallan

keisarikunnan luonteeseen. Toisin kuin vaikkapa britti-imperiumi, joka perustui kaukomaisten valtaamiselle ja taloudelliselle hyväksikäytölle, Venäjän ja Itävallan imperiumit olivat muodostuneet emämaan ympärille ja perustuivat toisenlaiseen vallankäyttöön. (Greenhalgh 1988, 73–74.)

Moskovon maailmannäyttely 1967

Neuvostokauden ainoa expo-haku sijoittuu Hruštšovin suojasään vuosiin, aikaan, joka tunnetaan yltiöpäisestä tulevaisuususkosta ja optimismista teknologian kykyyn ratkaista maailman ongelmat. Hruštšovin kaudella Neuvostoliitto alkoi avautua länteen poliittisesti, taloudellisesti ja kulttuurisesti. Turismi tuli jälleen mahdolliseksi myöhäisen Stalinin ajan sulkeutuneisuuden jälkeen vuonna 1955, Moskovassa ja Leningradissa järjestettiin ensimmäistä kertaa espanjalaistaiteilija Pablo Picasson ja ranskalaisen ekspressionismin näyttelyt vuonna 1956. Kesällä 1957 maailman nuorisofestivaali toi Moskovaan noin 30 000 ulkomaalaista nuorta ja vuonna 1959 Amerikan kansallinen näyttely Sokolnikin puistossa esitteli moskovalaisille yhdysvaltalaisia kulutustavaruotteita. (Taubman 2005.) Maailmannäyttely näytti sopivan mainiosti tuon kehityskulun jatkeeksi.

Maailmannäyttely oli konseptina tuttu, sillä Neuvostoliitto oli osallistunut näyttävästi Pariisin maailmannäyttelyyn vuonna 1937. Toisin kuin olympialaiset, joihin neuvostomaa tuli mukaan vasta 1952 Helsingissä, maailmannäyttelyt edustivat Stalinille foorumia, jossa Neuvostoliitto saattoi esitellä saavutuksiaan, herätellä kiinnostusta sosialistiseen järjestelmään ja vertailla resurssiaan esimerkiksi Hitlerin Saksaan tai Mussolinin Italiaan. New Yorkin vuoden 1939 näyttelyssä Neuvostoliiton osasto keräsi huimasti kävijöitä ja sitä on pidetty menestyksekkäänä, vaikka maa joutuikin poistumaan etuajassa talvisodan puhkeamisen vuoksi. (Swift 1998, 364–379.) Stalinin ajan sulkeutuneisuuden ja muukalaisvihamielisyyden aikana maailmannäyttelyn järjestäminen Neuvostoliitossa olisi ollut ajatuksena täysin mahdoton. Ulkopolitiikan muutos Stalinin kuoleman jälkeen sen sijaan loi mahdolliset, jopa suotuisat puitteet näyttelyn hakemiselle.

Hruštšovin pojan Sergein mukaan hänen isänsä idea järjestää maailmannäyttely Moskovassa oli kummunnut Nikita Hruštšovin valtavasta innostuksesta Brysselin 1958 maailmannäyttelyä kohtaan. Brysselin näyttelyssä teemana oli ihminen ja edistys (progress and man), mikä sopi erinomaisesti neuvostotieteen keihäänkärjen avaruusteknologian esittelyyn. Neuvostoliiton paviljonki saikin Sputnikin, ensimmäisen maata kiertävän satelliittinsa myötä valtavan suosion. Hruštšov ei itse

osallistunut Brysselin näyttelyyn, mutta kuunteli tarkasti neuvostodelegaattien vaikutelmia tapahtumasta. Kun haku aika seuraavaan näyttelyyn sattui olemaan juuri sopivasti käynnissä, neuvostojohto päätti kokeilla onneaan. (Hruštšov 2010, 572–574.) Toukokuussa 1960 BIE:n yleiskokous päätti tiukan jäsenmaiden äänestyksen jälkeen myöntää vuoden 1967 expon isännöyden Neuvostoliitolle. Toiseksi tullut Montreal hävisi Moskovalle lukemin 16–14. Tämä oli ensimmäinen kerta, kun sosialistinen maa valittiin maailmannäyttelyn isäntämaaksi.

Neuvostoliitto oli ollut BIE:n jäsen 1935–1947 ja liittynyt uudelleen jäseneksi vuonna 1959. Juuri ennen vuoden 1967 exhoa koskevaa yleiskokousta BIE:n jäseniksi liittyivät myös Bulgaria, Unkari, Ukraina ja Valko-Venäjä. Kansandemokratioiden ja neuvostotasavaltojen jäsenyydet Neuvostoliitolle tärkeän äänestyksen alla tuskin lienevät sattumaa. Tämä seikka vaatii kuitenkin vielä lisäselvitystä. Kiinnostavaa on myös se, että Neuvostoliiton pahin kilpakumppani Yhdysvallat liittyi mukaan vasta 1968 pitkästä ja menestyksekkästä näyttelyhistoriastaan huolimatta. (BIE – Member states.)

Moskovan exho valmistelukomitean komissaariksi valittiin Nikolai Dudorov, joka oli saanut ensikosketuksen kansainvälisen tapahtuman turvallisuusjärjestelyistä toimiessaan sisäministerinä Moskovan maailman nuorisofestivaalin aikaan kesällä 1957. Valmistelukomitea teki valtavasti töitä maailmannäyttelyn konseptin ja tradition selvittämiseksi. Viranomaiset vertailivat Pariisiin 1937, New Yorkin 1939 ja Brysselin 1958 näyttelyjen kävijämääriä, paviljonkeja, kustannuksia ja muita keskeisiä lukuja. He selvittivät myös tarkkaan BIE:n sääntöjä ja näyttelyisännän velvoitteita pyrkien rakentamaan aiempaa näyttelyperinnettä kunnioittavan, joskin edelliset näyttelyt prameudessaan ylittävän näyttelyn.

Moskovan maailmannäyttely suunniteltiin pidettäväksi perinteistä kaavaa noudattaen toukokuusta marraskuuhun 1967. Näyttelyn teemana oli edistys ja rauha – *progress i mir* – ja sen oli määrä juhlistaa lokakuun vallankumouksen 50. juhlavuotta sekä sen historiallista merkitystä ihmiskunnalle. Lähtökohtana oli tehdä Moskovan exho suurin koskaan järjestetty maailmannäyttely. Näyttelyalue suunniteltiin kaksi kertaa suuremmaksi kuin edeltävässä Brysselin 1958 exhossa. Näyttelyn järjestäjät kaavailivat kutsuvansa kaikki maailman maat mukaan. Kävijämääräksi koko ajalle arvioitiin 50 miljoonaa vierasta, 300 000 päivittäin. (N. Dudorovin luonnos 1967 näyttelystä, joulukuu 1961.)

Suunnitelmiin kuului näyttävä arkkitehtuuri ja pyrkimyksenä oli luoda Moskovaan Pariisin Eiffeltornin ja Brysselin Atoniumin kaltainen arkkitehtuurinen, kansainvälisesti tunnustettu maamerkki. Tätä ja yleisesti koko näyttelyalueen suunnittelua varten näyttelykomitea järjesti arkkitehtuurikilpailun, jonka osallistujia esiteltiin neuvostoliittolaisissa arkkitehtuurilehdissä vuonna 1961. Olga Kazakovan mukaan arkkitehtuurikilpailu sai suuren suosion arkkitehtien keskuudessa, sillä se osui vaiheeseen, jossa Stalinin ajan monumentaalista arkkitehtuurista oltiin siirtymässä funktionaaliseen tyyliin. Moskovan expon alueesta olisi epäilemättä tullut 1960-luvun neuvostoarkkitehtuurin näyttävin ja tunnetuin taidonnäyte. Nykyään 1960-luvun arkkitehtuuri muistetaan lähinnä väliaikaisiksi tarkoitettuista, *hruštšovka*-nimellä tunnetuista viisikerroksisista pienkerrostaloista. (Kazakova 2009, 34–37; ks. myös Kazakova 2019.)

Näyttelyalueeksi oli ehdolla useampi paikka Moskovan kaupungin alueella. Yksi näistä oli Pohjois-Moskovassa sijaitseva kansantalouden saavutusten näyttely, jonka ensimmäinen, maatalouden saavutuksiin painottunut versio avattiin vuonna 1939. Brysselin 1958 expon jälkeen näyttely päätettiin uudistaa ja samalla sen nimi vaihtui korostamaan koko kansantalouden, ei vain maatalouden edistystä. Arkkitehtuurisesti näyttelyalue edusti Stalinin ajan monumentaalista empire-tyyliä. (Papernyi 2015, 81–98.) Näyttelyalueen etuna oli runsas valikoima valmiita rakennuksia sekä toimivat kulkuyhteydet. Olga Kazakovan mukaan se edusti kuitenkin liiaksi Stalinin ajan jo vanhanaikaiseksi käynnyttä pompöösiä suunnittelua, joka ei sopinut modernin, tulevaisuuteen katsovan Neuvostoliiton suunnannäyttäjäksi. (Kazakova 2009, 34–37.)

Lopulta näyttelykomitea päätyi ehdottamaan Tjopli Stanin kaupunginosaa Etelä-Moskovassa, kuuden kilometrin päässä Moskovan valtioniopistolta. Näyttelyn järjestäminen Tjopli Stanissa vaati suuria panostuksia infrastruktuuriin, muun muassa kokonaan uuden metrolinjan ja valtatie rakentamista sekä majoituskapasiteetin lisäämistä reilulla 48 000 hotellihuoneella ja 17 000 leirintäaluepaikalla. Sen etuna oli puolestaan uuden, modernin asuinalueen läheisyys sekä mahdollisuus käyttää rakentamatonta tilaa juuri halutulla tavalla. (Suunnitelma majoituskapasiteetin lisäämisestä.)

Pyrkimys uuteen, moderniin vaikutelmaan näkyi myös materiaaleissa, joilla näyttelyä markkinoitiin ulkomailla. Yhden Moskovan näyttelyä mainostavan esitteen tekstissä Neuvostoliiton pääkaupunkia luonnehdittiin kiinnostavaksi kohteeksi sekä näytteilleasettajille että vieraille. Esittelyssä kerrottiin Moskovan 800-vuotisesta historiasta ja lokakuun vallankumouksen tuomasta radikaalista muutoksesta kaupunkikuvaan, jossa Kremlin muinainen historia yhdistyi moderneihin rakennuksiin,

puistoihin, stadioneihin ja monumentteihin. ”Moskovalaiset ovat vieraanvaraisia ihmisiä, kuten useiden kansainvälisten kongressien, symposiumien ja konferenssien delegaatit voivat todistaa. Kuten myös he, jotka osallistuivat vuoden 1957 maailman nuorisofestivaalille, joka pidettiin Moskovassa tasan kymmenen vuotta ennen suunniteltua maailmannäyttelyä”. (Käännös näyttelyesitteen tekstistä englanniksi.)

Valmistelukomitean pyrkimyksestä rakentaa Moskovan expositio maailmannäyttelyn pitkää perinnettä kunnioittava näyttely kertoo myös opintomatka ulkomaille. Vuonna 1961 muutaman hengen neuvostoliittolainen delegaatio lähetettiin hakemaan oppia Kanadan Ottawassa järjestetystä kansallisesta teollisuusnäyttelystä. Ottawassa neuvostodelegaatteja opasti maailmannäyttelyn käytäntöihin kanadalainen näyttelyjärjestäjä Robert Letendre. Kanadalainen painotti erityisesti maailmannäyttelyjen kaupallista luonnetta. Tärkeämpää kuin osallistuvien maiden määrä oli hänen mukaansa yksityisten yritysten panos. Letendre muistutti sosialistiseen suunnitelmatalouteen tottuneille neuvostodelegaatteille, että yrityksiä tuli houkutella näyttelyyn esittämällä se kaupallisia yhteyksiä tarjoavana foorumina, ei Neuvostoliitolle tyypillisellä, poliittisesti latautuneella rauhanretoriikalla. (Raportti matkasta Kanadaan lokakuussa 1961, A. Osmer, A. Fedotov, A. Skripkin.)

1967 näyttelyn peruutus

Moskovan expositio valmistelut päättyivät etuajassa, kun uutistoimisto TASS julkaisi yllättäen 14. huhtikuuta 1962 lyhyen, koruttoman tiedonannon näyttelyn peruuntumisesta ja siihen johtaneista syistä. Ilmoituksen mukaan New Yorkiin vuosille 1964 ja 1965 suunniteltu maailmannäyttely oli turhan lähellä Moskovan tapahtumaa, mikä saattaisi maata tukalaksi tilanteeseen. Tiedotteen mukaan harvalla maalla oli varaa lähettää muutaman vuoden sisällä kaksi paviljonkia ja näin ollen ne joutuisivat tekemään valinnan New Yorkin ja Moskovan väliltä. Tässä tilanteessa Moskova päätti vetäytyä ja ilmoitti järjestävänsä näyttelyn parempana ajankohtana tulevaisuudessa. (*Izvestija* 14.4.1962.)

Moskovan näyttelyn peruuntuminen tuli todennäköisesti monelle aikalaiselle yllätyksenä, historian valossa se ei kuitenkaan näytä mitenkään poikkeukselliselta. Suunniteltuja näyttelyjä oli peruttu aiemminkin, useimmiten taloudellisen kannattamattomuuden vuoksi. Toisen maailmansodan syttyminen vaikutti esimerkiksi Kölnin 1940, Los Angelesin 1940, Tokion 1940 ja Rooman 1942 näyttelyiden peruuntumiseen. BIE:n jo hyväksymistä näyttelyistä on Moskovan lisäksi peruttu

Philadelphian 1976, Los Angelesin 1981, Manilan 2002 ja Seine-Saint-Denisin ja Pariisin 2004 näyttelyt. Wienin ja Budapestin yhteinen expo-1995-hanke puolestaan kaatui Itävallan kansanäänestyksessä. (Findling & Pelle 2015, 428–434; Yoda & Harootudian, 2006, 401; Wilson, 2011, 59.)

Hruštšovin lähipiirin muistelmien perusteella näyttelyn kariutuminen johtui ennen kaikkea liian suurista kustannuksista. Aleksei Adžubei, *Izvestija*-lehden silloinen päätoimittaja ja Hruštšovin vävy, arveli muistelmissaan, että Hruštšov oli luultavasti unohtanut antaneensa luvan maailmannäyttelyn järjestämiseen. Kun valmistelukomitea pyysi lisäresursseja, hän joutui kauhun valtaan. Jo kesän 1957 maailmannuorisofestivaalit olivat maksaneet maltaita, mutta maailmannäyttelyyn tuleville vieraille ja liikemiehille tarvittavat puitteet olivat aivan eri luokkaa. Hotellikapasiteetti ei ollut riittävä eikä maailmankaupan edustajia voinut nuorison tavoin majoittaa yhteisasuntoloissa, kouluissa tai teltoissa, joissa osa nuorisofestivaalin osallistujista oli majoittanut. Rahkeet eivät yksinkertaisesti riittäneet näin mittavan tapahtuman menestyksekkääseen isännöintiin. (Adžubei 1991, 187.)

Hruštšovin poika, Sergei Hruštšov, esittää niin ikään näyttelyn peruuntumisen syyksi sen vaatimia valtavia taloudellisia satsauksia. Sergei Hruštšovin mukaan näyttelyn komissaari Nikolai Dudorov oli esitellyt Nikita Hruštšoville näyttelyn kustannuksia ja arvioinut lopulliseksi hinnaksi noin miljardia ruplaa. Aiemman kokemuksensa perusteella Hruštšov epäili, että hinta kasvaisi vielä vähintään kolminkertaiseksi ja alkoi epäröidä. Hän ymmärsi, että saavuttaakseen ihailmansa Brysselin maailmannäyttelyn tason, Neuvostoliitolta vaadittaisiin äärimmäisiä ponnisteluja, jotka olisivat pois muiden elämänalueiden, kuten asuinrakentamisen kehittämisestä. Hruštšov myös käsitti, että Neuvostoliitolla oli lähtökohtaisesti heikommat edellytykset tuottaa näyttelyllä taloudellista voittoa kuin kapitalistimailla, joiden näyttelyt nojasivat kaupankäyntiin ja kaikenlaisten viihdepalvelujen tarjontaan. Hruštšov päätyi lopulta siihen, että vaikka näyttelyn suunnitteluun oli jo tuhattu varoja ja osa rakennustöistä oli ehditty aloittaa, oli kaikesta huolimatta parempi vetäytyä kuin vajota yhä syvemmälle kannattamattomaan hankkeeseen. (Hruštšov 2010, 572–574.)

Näyttelyä valmistelleen komitean materiaaleista selviää, että talouden rinnalla oli toinenkin huolen aihe, joka vain lisäsi näyttelyn taloudellista riskiä. Kuten TASS:n virallisessa ilmoituksessa mainittiin, New York suunnitteli omaa maailmannäyttelyään 1964–65. BIE oli jo aiemmin myöntänyt Seattlelle maailmannäyttelyisännöityksen vuodelle 1962. Sama maa ei kuitenkaan voinut

BIE:n sääntöjen mukaan järjestää kahta näyttelyä kymmenen vuoden sisällä. New Yorkin näyttely oli siis vailla BIE:n virallista hyväksyntää, kun taas Moskovan expo oli myönnetty Neuvostoliitolle sääntöjen mukaisen prosessin kautta. New York ei kuitenkaan aikonut luopua näyttelyhankkeestaan. Neuvostoviranomaisissa kahden hyvin samantyyllisen näyttelyn järjestäminen vain muutaman vuoden tauolla herätti huolta. He pelkäsivät, että moni maa joutuisi tekemään valinnan New Yorkin ja Moskovan välillä, mikä saattaisi koitua Neuvostoliiton kohtaloksi ja aiheuttaa mittavan arvovaltatappion.

Epävarmuutta aiheutti sekin, että Neuvostoliiton isännöityä oli kritisoitu BIE:n jäsenmaiden keskuudessa ennen päätöksen tekemistä, mutta myös sen jälkeen. Tieto arvostelusta heijastui selvästi valmisteluprosessiin, josta huokui huoli siitä, kuinka sosialistimaan järjestämään näyttelyyn suhtauduttaisiin ja tulisiko tapahtumaan riittävästi osallistujia. Suurellisiin, ennätykset rikkoviin järjestelyihin tottuneet neuvostoviranomaiset halusivat olla ehdottoman varmoja siitä, etteivät heidän mahtipontiset suunnitelmansa ja ponnistelunsa valuisi hukkaan. Hermostuneisuudesta kieli myös se, että Neuvostoliitto pyrki rekisteröimään näyttelynsä vuosia aiemmin kuin yleisesti oli tapana. Näyttelyn rekisteröiminen oli edellytyksenä virallisten kutsujen lähettämiseksi ja kutsut haluttiin lähettää mahdollisimman nopeasti, jotta viranomaiset olisivat saaneet virallisia vahvistuksia maiden osallistumisesta. Tietoja eri maiden osallistumisesta tiedusteltiin diplomaattiverkostojen kautta kansainvälisten poliittisten ja kaupallisten tapaamisten yhteydessä. (B. Podtserobin kirje Dudoroville, 11.5.1961.)

Yhdysvalloissa tieto Moskovan näyttelyn peruuntumisesta aiheutti ärtymyksen siitä, että heidän tilaisuutensa esittää Amerikkaa ja vapaata maailmaa Neuvostoliiton kansalaisille näiden omalla maaperällä jäisi nyt käyttämättä. Hruštšov oli yhdysvaltalaisien mukaan epävirallisesti luvannut Neuvostoliiton osallistuvan New Yorkin näyttelyyn jo vuonna 1959. (Lawrence 2010, 142.) Samalla Neuvostoliitto oli kuitenkin *The New York Timesin* tietojen mukaan vaatinut Yhdysvalloilta takuita siitä, että se lähettäisi Moskovan 1967 näyttelyyn oman paviljonkinsa. (*The New York Times* 4.5.1962, 32.) Moskovan peruttua expo-suunnitelmansa New Yorkin näyttelyn järjestäjät olivat alkaneet vaatia Neuvostoliitolta mahdollisuutta esitellä kansallista näyttelyään Neuvostoliitossa vedoten vastavuoroisuuteen. He kokivat epäreiluksi sen, että Neuvostoliitto pääsisi esittelemään parhaita puoliaan amerikkalaisille, mutta Yhdysvallat jäisi vaille tilaisuutta esitellä omia tuotteitaan ja saavutuksiaan johtavan sosialistimaan kansalaisille. *The New York Times* toi tilanteeseen jopa hieman kylmän sodan sävyjä kutsumalla supervaltojen konfliktia ”näyttelysodaksi”. (*The New York Times* 3.10.1962.)

Lopulta Neuvostoliitto päätti vetäytyä kokonaan myös New Yorkin näyttelystä vedoten Yhdysvaltojen esittämään vaatimukseen saada Yhdysvaltain kansallinen näyttely Neuvostoliittoon kahden vuoden ajaksi. (*The New York Times* 3.10.1962.) Taustalla vaikutti paitsi supervaltojen välinen kaksintaistelu, myös BIE:n asema kansainvälisten näyttelyjen ylimpänä auktoriteettina. Moskovan ja BIE:n välinen kirjeenvaihto osoittaa, että BIE toivoi Neuvostoliiton vetäytyvän New Yorkin näyttelystä, koska sillä ei ollut virallista hyväksyntää.

Jos Nikita Hruštšov ei olisi perunut vuoden 1967 näyttelyä, New Yorkin ja Moskovan näyttelyt olisivat todennäköisesti sävyttäneet 1960-luvun kulttuurista kylmää sotaa, puhumattakaan siitä, millainen vaikutus Moskovan näyttelyllä olisi ollut kaupungin arkkitehtuuriseen ja kulttuuriseen kehitykseen. Toisin kuitenkin kävi. Sekä Neuvostoliitto että Yhdysvallat voidaan nähdä tämän näyttelysodan häviäjinä. Moskova jäi kokonaan ilman näyttelyä. New Yorkin maailmannäyttely taas kutistui merkitykseltään, kun useat maat jättäytyivät pois, vaikka se saavuttikin kävijätavoitteensa. Moskovan hylkäämä näyttely järjestettiin lopulta hakukilpailussa toiseksi tullessa Montrealissa, Kanadassa, jonka expo-67:sta tuli yksi historian tunnetuimpia ja menestyksekkäimpiä megatapahtumia. (Jansson 2007, 418–436.) Montreal isännöi myös vuoden 1976 olympialaiset, tapahtuman jota Brežnevin Neuvostoliitto myös tavoitteli. Neuvostoliitto sai lopulta oman globaalin valokeilansa Brežnevin kaudella, kun Moskova valittiin vuoden 1980 kesäolympialaisten isännäksi.

Putinin Venäjän kolme hakua

Putinin presidentti- ja pääministerikausilla Venäjä on aktivoitunut pitkän tauon jälkeen ja hakenut maailmannäyttelyn isännyyttä kolme kertaa. 2000-luvun maailmannäyttelyhaut ovat keskittyneet maan kansainvälisen aseman ja imagon parantamisen ohella kansainvälisten investointien ja talouden ympärille. Pyrkimyksenä on ollut hyödyntää urbaaneja rakennushankkeita sekä Venäjän taloudellisen kehityksen korostamisessa että näiden hankkeiden perustelemissa kansalaisille. Expo-hankkeet ovat muiden Venäjällä järjestettyjen ja suunniteltujen megatapahtumien tapaan toimineet alueellisen kehittämisen välineinä. (Orttung & Zhemukhov 2017.)

Heti Putinin ensimmäisen presidenttikauden alussa toukokuussa 2001 Moskova lähti kisaamaan vuoden 2010 exposta. Moskovan isännyyttä olivat edistämässä silloinen Moskovan pormestari Juri Lužkov ja varapääministeri Valentina Matvienko sekä jo neuvostoaikana kulttuuridiplomatian

lähettiläinä toimineet sellisti Mstislav Rostropovitš ja ballerina Maja Plisetskaja. Jos Moskova olisi voittanut isännyyden, näyttelyn komissaariksi olisi nimitetty Mihail Gorbatsšov. Pormestari Lužkov piti Moskovaa ”upeana tuntemattomana” Euroopan ja Aasian välissä – kaupunkina, jolla olisi taloudellisesti hyvät mahdollisuudet järjestää expo, mutta joka ei olisi vielä liian tuttu kansainvälisen turismin näkökulmasta. (*News.ru* 3.12.2002.) Venäjän silloinen pääministeri Mihail Kasjanov puolestaan perusteli maailmannäyttelyn isännyyttä Venäjän kasvavalla taloudella ja näki näyttelyn mahdollisuutena maan potentiaalisille kumppaneille tutustua paremmin venäläisiin markkinoihin. Hän perusteli Venäjän ehdokkuutta myös menneisyyteen viittaamalla. Kasjanov esitti virheellisesti, että Neuvostoliiton 1967 expo-hanke olisi kaatunut vallanvaihdokseen Hruštšovin jouduttua luopumaan vallasta. ”Nyky-Venäjä on täysin toisenlainen”, hän kommentoi vakuuttaen, etteivät neuvostotyyliset, äkilliset poliittiset muutokset kaataisi näyttelyä nyky-Venäjällä. (*Kommersant* 8.5.2002.)

Moskovan hakukomitean johtaja Valeri Šantšev piti Moskovaa hyvänä kandidaattina isäntäkaupungiksi. Hän vetosi kaupungin aiempaan kokemukseen kesän 1980 olympialaisten ja maailman nuorisofestivaalien järjestäjänä sekä kaupungin viimeaikaiseen kehitykseen. Näyttelyssä oli tarkoitus hyödyntää neuvostoaikaista Kansantalouden saavutusten näyttelyä, joka oli Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen nimetty Yleisvenäläiseksi näyttelykeskukseksi (VVTs). (*Trud* 8.6.2001.) Toisaalta pohdittiin myös mahdollisuuksia rakentaa niin kutsuttua maamerkkiarkkitehtuuria (landscape architecture) – jotain uutta, josta Moskova voitaisiin tunnistaa. Yleisvenäläistä näyttelykeskusta pidettiin tietyllä tavalla jo tällaisena tunnettuna arkkitehtuurin tuotteena. Sitä tosin myös kritisoitiin kysymällä, onko Stalinin totalitarismin ajan rakennelma se kuva, joka Venäjältä halutaan välittää. Tuolloin rakenteilla olleen ultramoderneissa pilvenpiirtäjissä sijaitsevan liike-elämän keskuksen Moscow cityn Venäläistä tornia pidettiin myös mahdollisena venäläisen arkkitehtuurin merkkitapauksena, joskin se sijaitisi kaukana itse varsinaiseksi näyttelyalueeksi suunnitellulta Yleisvenäläiseltä näyttelykeskukselta. (*Izvestija* 13.10.2002.)

Moskova sijoittui haussa kolmanneksi Kiinan Shanghain ja Etelä-Korean Yeosun jälkeen. *Kommersant* -lehden toimittaja Konstantin Smirnov arveli Shanghain valinnan olleen Moskovan pelastus. Hänen mukaansa harva moskovalainen halusi rahojaan tuhlattavan expon kaltaiseen tapahtumaan, joka todennäköisesti tarkoittaisi vain rahanmenoa. Tällä hän viittasi jopa miljardin dollarin tappiot tuottaneeseen Hannoverin vuoden 2000 expoon. (*Kommersant* 10.12.2002.)

Moskovan expo-haku oli vielä harjoittelua verrattuna tulevaan. Putinin päästyä vauhtiin megatapahtumien hakemisessa ja järjestämisessä Jekaterinburgista alettiin tehdä Venäjän expo-kaupunkia. Expo-2020 ja expo-2025 hankkeiden taustalla on ollut Putinin aluepolitiikka, jossa resursseja on jaettu Moskovan ulkopuolelle muun muassa kansainvälisten tapahtumien isännöityksien perusteella. Jekaterinburgiin oli jo ennen mahdollista expoa investoitu ja sen infrastruktuuria kehitetty kahta poliittista tapahtumaa varten: vuonna 2009 Jekaterinburg isännöi Shanghain yhteistyöjärjestön ja BRIC-maiden huippukokouksia. (Trubina 2012.) Vuonna 2018 Jekaterinburg oli yksi jalkapallon MM-kisojen kisakaupungeista.

Jekaterinburg 2020-haun teemana oli globaali mieli – *global mind*. Venäjän hakukomitean visiona oli luoda Jekaterinburgin exosta maailman johtajien kohtaamis- ja verkottumispaikka, jossa ”globaalit mielet kohtaavat” ja vaihtavat ajatuksia tulevaisuuden innovaatioista. Hakemuksen mukaan ”tällaiset kansainväliset tapahtumat korostavat Venäjän roolia kypsänä ja tärkeänä globaalina johtajana”. Jekaterinburgin 2020-hakemuksessa vedottiin Venäjän historialliseen yhteyteen osana maailmannäyttelyjen traditiota ja todettiin, että pitkästä yhteisestä historiasta huolimatta Venäjä ei ole toistaiseksi järjestänyt yhtään maailmannäyttelyä. ”Siitä syystä Jekaterinburg 2020 olisi Venäjälle hieno tilaisuus korostaa sitoutumistaan BIE-perheeseen”. (Jekaterinburgin expo-2020 esite.)

Vladimir Putin toimi Jekaterinburgin expo-hankkeen takuumiehenä samalla tavalla kuin Sotšin olympialaisten ja jalkapallon MM-kisojen hakuprosessien yhteydessä. (Ortung & Zhemukhov 2017.) Putin esiintyi BIE:n yleiskokoukselle suunnatulla videolla englanniksi pyrkien vakuuttamaan näyttelyn kattojärjestön jäsenmaat Jekaterinburgin hankkeen ylivoimaisuudesta. Kampanjavideossa Putin vakuutti Venäjän valtion olevan valmis täyttämään kaikki BIE:n näyttelyisännälle asettamat vaatimukset korostaen, että hankkeella oli valtion täysi tuki ja että rakennustyöt tulisivat valmistumaan ajallaan. Putinilla oli tarjota Jekaterinburg, maailmalla vielä jokseenkin tuntematon, mutta lupaava kaupunki. Perusteluissaan Putin vetosi Venäjän ”rikkaaseen historiaan” maailmannäyttelyissä, niissä saavutettuihin palkintoihin sekä siihen, että toistaiseksi Venäjä oli vailla omaa maailmannäyttelyä. (Vladimir Putin speaks 2013.) Videolla esiintyi määrätietoinen, paikoitellen jopa uhkaavan oloinen mallioppilas, joka oli valmis täyttämään kaikki vaatimukset saadakseen sen, mitä hänelle mielestään kuului.

Putinin tähdittämä videonpätkä ei kuitenkaan siivittänyt Venäjää näyttelyisännäksi. Joulukuussa 2013 BIE:n yleiskokouksessa Jekaterinburg äänestettiin toiseksi ja vuoden 2020 isännöisyys

myönnettiin Yhdistyneiden arabiemiirikuntien Dubaille. Venäjä ei Jekaterinburgin tappiosta lannistunut, vaan hakuprosessi käynnistettiin uudelleen vuoden 2025 expoa varten. Uuden näyttelyn teemana oli paremman maailman luominen tuleville sukupolville – *Changing the world: Innovations and Better life for future generations*. Näyttely lupaili uusimmasta teknologiasta ratkaisuja tulevaisuuden ongelmiin ja korosti yhteistyön merkitystä ”jaetussa tulevaisuudessa”. Viimeisin haku ei henkilöitynyt samalla tavalla Putiniin kuin aiempi haku, vaikka hän vakuuttikin valtion ja yhteiskunnan tukea hankkeelle yhtä ponnekkaasti kuin edelliselläkin kerralla. Tuoreimmassa haussa oli muuttunut myös se, kuinka Venäjän roolia maailmanpolitiikassa esitettiin. Merkittävän globaalin johtajan sijaan Venäjä näyttäytyi expon hakumateriaaleissa maailman ongelmien ratkaisijana ja tulevaisuuden suunnannäyttäjänä älykaupunkihankkeineen ja expo-puistoineen. (Jekaterinburgin expo-haun sivusto.)

Jekaterinburgin valintaa perusteltiin sen kokemuksella kansainvälisten tapahtumien isännöinnistä, sen geopoliittisella sijainnilla Euroopan ja Aasian välissä sekä tieteen, kaupan ja teknologisen osaamisen keskuksena, jossa oli sopivat puitteet start-up-yritystoiminnalle. Kotimaiselle yleisölle näyttelyä myytiin kaupunkien kehityksen ja infrastruktuurirakentamisen vauhdittajana Jekaterinburgissa ja yleisesti koko maassa. Esimerkkinä käytettiin Montrealia, jonka kehitys lähti vauhtiin 1967 expon ja 1976 olympialaisten jälkeen. Liekö sattumaa vaiko tietämättömyyttä, mutta Montrealin tarina ei ollut aivan näin onnistunut. Menestyneen expon jälkeen vuoden 1976 olympialaiset olivat taloudellinen katastrofi, jonka kuluja kaupunki maksoi pois seuraavat 30 vuotta (Preuss, 2004, 15).

Expo 2025 -haun visuaalinen ilme oli ultramoderni, urbaani ja kansainvälinen. Maailmannäyttelyä Venäjälle miltei uhkaavasti vaativan Putinin sijaan expon kasvoina toimivat muun muassa nuoret arkkitehdit sekä kaksimetriset design-matroškanuket, joita pystytettiin kymmeneen kaupunkiin eri puolille maailmaa vauhdittamaan Venäjän kampanjaa. (Jekaterinburgin expo-haun virallinen sivusto.) Venäjä koki kuitenkin pettymyksen jo kolmannen kerran 2000-luvulla. Marraskuussa 2018 170 jäsenmaata valitsi BIE:n yleiskokouksessa Japanin Osakan vuoden 2025 expon isännäksi. Jekaterinburg selviytyi edellisen haun tavoin kolmen finalistin joukkoon, mutta kärsi tappion viimeisessä äänestyksessä Japania vastaan. (Japan elected host, 23.11.2018.)

Ottaen huomioon Venäjälle asetetut talouspakotteet, maan heikentyneen kansainvälisen aseman ja Sotšin olympialaisiin liitetyt korruptioepäilyt, on oikeastaan yllättävää, että Jekaterinburg ylsi expo-haussa näin korkealle. Ilman tarkempaa vertailevaa tutkimusta eri maiden kaupunkien

hakumateriaaleista ja hakukampanjoista on mahdotonta arvioida, mihin lopullinen päätös Osakan valinnasta pohjimmiltaan perustui. On kuitenkin selvää, että Venäjän ja sen valtiojohdon viimeaikainen politiikka ei ainakaan edistänyt Jekaterinburgin mahdollisuuksia saada expon isännöisyys.

Venäjä edelleen vailla maailmannäyttelyä

Venäjän pitkä historia maailmannäyttelyn kanssa jakautuu karkeasti kolmeen vaiheeseen. Keisariajalla maailmannäyttelyn järjestäminen Venäjällä kiinnosti enemmän maan teollista ja tieteellistä eliittiä kuin valtionjohtoa. Neuvostokaudella kapitalisen megatapahtuman tuominen sosialistimaahan sisälsi paljon taloudellisia ja turvallisuusriskejä. Putinin kaudella Venäjä on sen sijaan pyrkinyt expon isännäksi hinnalla millä hyvänsä. Venäjän viimeaikaiset pyrkimykset expo-isännäksi sopivat hyvin globaaliin trendiin. Viimeisen vuosikymmenen aikana expot ja muutkin megatapahtumat ovat siirtyneet maantieteellisesti itään päin ja isäntinä ovat olleet yhä useammin Aasian ja globaalien etelän autoritaariset valtiot.

Vaikka keisarin Venäjän, neuvostoajan ja nyky-Venäjän maailmannäyttelysuunnitelmissa on paljon eri aikakausille tyypillisiä piirteitä, löytyy niiden taustalta Venäjän jatkuva pyrkimys osoittaa merkittävyytään ja hakea tunnustusta kansainvälisillä kentillä. Huolimatta siitä, että Venäjän talous on edelleen hyvin kapea-alaista ja riippuvaista raaka-aineiden, etenkin energian, viennistä, Venäjä on talouspoliittisesti ollut 2000-luvulla lähempänä läntistä maailmaa kuin koskaan aiemmin historiansa aikana. Tämä muutos ei silti tunnu heijastuneen samassa suhteessa käsityksiin ja mielikuviin Venäjästä. Expo-hauissa kuuluu edelleen kaikuja tarpeesta osoittaa, että takapajuinen ja kehittymätön Venäjä on historiaa ja tilalle on tullut moderni, kypsä ja menestyvä Venäjä, joka kelpaa maailman johtavien valtioiden joukkoon myös teknologian, tieteen ja innovaatioiden kentillä.

Samalla tavoin kuin Sotšin olympialaisten ja jalkapallon MM-kilpailujen, myös expon isännöinnin taustalla on pyrkimys näyttää, että Venäjä pystyy järjestämään onnistuneesti kansainvälisiä megaluokan tapahtumia ja että sillä on varaa sijoittaa niihin mittavia taloudellisia ja inhimillisiä resursseja. Olympialaiset ja jalkapallokiso osoittivat Venäjän kyvyt menestyksekkäänä tapahtumajärjestäjänä. Maan kansainväliseen asemaan ja imagoon näillä tapahtumilla on ollut toistaiseksi verrattain vähän myönteistä vaikutusta. Expon hakumateriaaleista piirtyvä Venäjän

omakuva on kaukana siitä Venäjältä, joka yhdistyy Krimin valtauksen, Ukrainan sotaan, agenttien murhayrityksiin ja hybridivaikuttamiseen.

Suurin yksittäinen muutos Venäjän hakuprosesseissa reilun sadan vuoden aikana piilee siinä tavassa, jolla Putinin presidentti- ja pääministerikausilla maailmannäyttelyjä ja muitakin megatapahtumia on Venäjälle pyritty haalimaan ja kuinka paljon valtionjohto on panostanut näihin hakuprosesseihin. Venäjän kolmas expo-haku kohtalaisen lyhyen ajan sisällä voidaan nähdä Putinin pelinä, jossa hän sinnikkäästi haluaa kerätä kokoelmaansa kaikki globaalisti tunnetut megatapahtumat. Poliittisten huippukokousten, euroviisujen, olympialaisten ja jalkapallon MM-kisojen joukosta uupuu yhä maailmannäyttelyn isännyys.

Lähteet

Arkistot

B. Podtserobin kirje Dudoroville 11.5.1961. Gosudarstvennyi arhiv Rossiiskoi federatsii (GARF), f. r-9469, op. 1, d. 24, l. 208.

Käännös näyttelysitteen tekstistä englanniksi. (GARF), f. r-9469, op. 1, d. 24, ll. 380–85.

N. Dudorovin luonnos 1967 näyttelystä, joulukuu 1961. (GARF), f. r-9469, op. 1, d. 24, ll. 356–360.

Raportti matkasta Kanadaan lokakuussa 1961, A. Osmer, A. Fedotov, A Skripkin. (GARF), f. r-9469, op. 1, d. 5, ll. 228–253.

Suunnitelma majoituskapasiteetin lisäämisestä. Ei päivämäärää. (GARF), f. r-9469, op. 1, d. 5, ll. 300–303.

Lähdekokoelma

”Po zajavleniju glasnogo gorodskoi Dumy A.N. Veretennikova, ob obrazovanii komissii dlja obsuzhdenija sposobov tšestvovanija v 1903 g. 200-letija osnovanija g. S.-Peterburga”. – *Izvestija S. Peterburgskoi gorodskoi dumy*. 1894. S.-Peterburg, 1894.

Lehdet

Izvestija 14.4.1962, ”Soobštšenie TASS”.

Izvestija 13.10.2002, ”Vystavka bez simvola”, Anna Filimonova.

Kauppalehti 17.3.1909.

Keski-Suomi 26.10.1889, 3.

Kommersant 8.5.2002. ”Predsedatel pravitelstva otvetil prezidentu”.

Kommersant 10.12.2002. ”Moskvu spasli ot ekspozitsii-2010”, Konstantin Smirnov.

Kommersant – Ekaterinburg 27.12.2013. ”Evgeni Roizman gotov podderzhat zayavku Ekaterinburga na ekspozitsii-2025”.

Moscow Times 1.4.2013. ”BIE delegation assesses Yekaterinburg’s expo 2020 bid”, Aleksandr Bratersky.

News.ru 3.12.2002.

Peterburgskaja gazeta 27.12.1893. ”Hvala Peterburgu”, 1–2.

C.-Peterburgskija vedomosti 17.12.1908, 4.

Savo-Karjala 26.7.1901.

The New York Times 3.10.1962. ”Soviet Pulls out of World’s Fair”, Max Frankel, 1.

The New York Times, 4.5.1962. ”Moscow at the World’s Fair”, 32.

Trud 8.6.2001, ”Moskva – kandidat na ekspozitsii 2010”. http://www.trud.ru/article/08-06-2001/25278_moskva--kandidat_na_ekspo-2010.html.

Večer 28.1.1909.

Internet-lähteet

Jekaterinburgin expo-2020 esite. <http://www.torgpredkg.ru/downloads/Brochure.pdf> (viitattu 18.12.2018).

Jekaterinburgin expo-haun virallinen sivusto <https://exporussia2025.com/en> (viitattu 14.11.2018).

”Meeting on preparations for expo 2025”, President of Russia, Venäjän presidentin virallinen sivusto. 10.11.2017. <http://en.kremlin.ru/events/administration/56117> (viitattu 18.12.2018).

Vladimir Putin speaks English for Yekaterinburg Expo 2020 bid. 13.6.2013.

<https://www.youtube.com/watch?v=-KgoOvweXMY> (viitattu 18.12.2018).

”Japan elected host country of World Expo 2025”, Bureau of International Exhibitions virallinen sivusto. 23.11.2018. <https://bie-paris.org/site/en/news-announcements/expo-2025-en/japan-elected-host-country-of-world-expo-2025> (viitattu 18.12.2018).

”The Member States”, Bureau of International Exhibitions virallinen sivusto. <https://www.bie-paris.org/site/en/the-member-states> (viitattu 6.2.2019).

Kirjallisuus

Adžubei, Aleksei (1991), *Krušenie illutsii: Vremja v sobytijah i litsah*. Moskova: Interbuk.

Dostojevski, Fjodor (2009), *Talvisia merkintöjä kesän vaikutelmista*. Suomentanut Tiina Kartano.

Tampere: Niin&Näin.

- Findling, John E. & Pelle, Kimberly D. (2008, 2015), *Encyclopedia of World's Fairs and Expositions*. Jefferson: MacFarland.
- Fisher, David C. (2006), Russia and the Crystal Palace in 1851. – *Britain, the Empire, and the World at the Great Exhibition of 1851*. Eds. Jeffrey A. Auerbach & Peter H. Hoffenberg. Aldershot: Ashgate, 123–146.
- Fisher, David C. (2003), *Exhibiting Russia at the World's Fairs, 1851–1900*. Julkaisematon väitöskirja. Indiana University.
- Frost, Warwick, Best, Gary & Laing, Jennifer (2018), Modernity on Show: World's Fairs, International Exhibitions and expos, 1851–2020. – *Exhibitions, Trade Fairs and Industrial Events*, Eds. Warwick Frost & Jennifer Laing. Abingdon: Routledge.
- Geppert, Alexander C. T. (2010), *Fleeting Cities. Imperial Expositions in Fin-de-Siècle Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Greenhalgh, Paul (1988), *Ephemeral Vistas. The Exposition Universelles, Great Exhibitions and World's Fairs, 1851–1939*. Manchester: Manchester University Press.
- Hruštšov, Sergei (2010), *Nikita Hruštšov. Reformer*. Trilogia ob otse. Moskova: Vremja.
- Jansson, André (2007), Encapsulations. The Production of a Future Gaze at Montreal's Expo 67. – *Space and Culture* 10:4, 418–436.
- Kazakova, Olga V. (2019), The 1967 World Exposition. In Search of a Project. – *A History of Russian Exposition and Festival Architecture, 1700–2014*. Eds. Alla Aronova & Alexander Ortenberg. Abingdon: Routledge, 227–256.
- Kazakova, O. V. (2009), Ekspo – 67 vmesto VDNH. Zabytyi proekt globalnoi rekonstruktsii. – *Arhitektura i stroitelstvo Rossii* 9, 34–37.
- Kemp, Michael (2018), *Bombs, Bullets and Bread. The Politics of Anarchist Terrorism Worldwide, 1866 – 1926*. Jefferson: MacFarland & company.
- Lawrence, Samuel (2010), *The End of the Innocence: The 1964–65 New York World's Fair*. Syracuse University Press.
- Limanova, Svetlana (2017), *Stolitšnye toržestva. Rossiskoi imperii i tsarstvovanie Nikolaja II*. Moskova: Kutškovo pole.
- Orttung, Robert W. & Zhemukhov, Sufian N., *Putin's Olympics. The Sochi Games and the Evolution of Twenty-First Century Russia*. Abingdon: Routledge, 2017.
- Papernyi, Vladimir (2015), Hot and Cold War in Architecture of Soviet Pavilions (1937–1959). – *Architecture of Great Exposition 1937–1959. Message of Peace, Images of War*. Eds. Rika Devos, Alexander Ortenberg & Vladimir Papernyi. Farnham: Ashgate, 81–98.

- Preuss, Holger (2004), *The Economics of Staging the Olympics: A Comparison of the Games, 1972–2008*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Reid, Susan E. (2010), The Soviet Pavilion at Brussels '58. Convergence, Conversion, Critical Assimilation, or Transculturation? – *Working paper 62, Cold War International History Project, Woodrow Wilson Centre* 1–67.
https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/WP62_Reid_web_V3sm.pdf
- Roche, Maurice (2000), *Mega-events and Modernity: Olympics, Expos and the Growth of Global Culture*. London: Routledge.
- Rydell, Robert (1993), *World of Fairs: The Century-of-progress Expositions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Siegelbaum, Lewis (2012), Sputnik Goes to Brussels. The Exhibition of a Soviet Technological Wonder. – *Journal of Contemporary History* 47:1, 120–136.
<https://doi.org/10.1177/0022009411422372>
- Syrjämaa, Taina (2007), *Edistyksen luvattu maailma. Edistysusko maailmannäyttelyissä 1851–1915*. Helsinki: SKS.
- Swift, Anthony (1998), The Soviet World of Tomorrow at the New York's World's Fair, 1939. – *The Russian Review* 57:3, 364–379. <https://doi.org/10.1111/1467-9434.00029>
- Taubman, William (2005), *Khrushchev. The Man and His Era*. London: Free Press.
- Tolstoi, L. N., (1952) *Dnevnik, 1893*. E-kirja www.tolstoy.ru. Alkuperäinen julkaisija Moskova: Gosudarstvennoe izdatelstvo hudožestvennoi literaturoi.
- Trubina, Elena, (2012) International Events in the Non-Capital Post-Soviet City: Between Place-Making and Re-Centralization. – *REGION: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia* 1:2, 231–53. <https://doi.org/10.1353/reg.2012.0011>
- Wilson, M.I. (2011), Event Engineering: Urban Planning for Olympics and World's Fairs. – *Engineering Earth: The Impacts of Megaengineering Projects*. Vol. 3. Ed. Stanley D. Brunn. Dordrecht: Springer.
- Wortman, Richard S. (2000), *Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy. From Alexander II to Nicholas II*. Vol. 2. Princeton: Princeton University Press.
- Yoda, Tomiko & Harootyan, Harry D. (2006), *Japan after Japan. Social and Cultural Life from the Recessionary 1990s to the Present*. Durham: Duke University Press.

¹ Maailmannäyttelyistä on englanniksi käytetty vaihtelevasti eri nimiä. Yhdysvalloissa on ollut yleisesti käytössä *world's fair*, Britanniassa tapahtumaan on viitattu nimillä *universal* tai *world exposition*, Ranskassa tapahtuma tunnetaan nimellä *exposition universelle* ja Saksassa *Weltausstellung*. BIE:n perustamisen jälkeen viralliseksi nimeksi vakiintui *world expo*, joka sittemmin lyhentyi pelkäksi *expoksi*. Findling & Pelle 2015, 5–8.

² BIE jakaa expot kolmeen kategoriaan: world expo, specialised expo ja horticultural expo. Tämän jaottelun mukaan on kategorisoitu myös ennen vuotta 1933 järjestetyt näyttelyt.

³ Pääsin keisariajan maailmannäyttelysuunnitelmien jäljille Kansalliskirjaston digitaalisen sanomalehtikokoelman avulla. En ole toistaiseksi onnistunut jäljittämään kaikkia alkuperäisiä venäläisiä lehtiä, joihin suomalaiset sanomalehdet viittaavat. Suomen suuriruhtinaskunnassa uutisoitiin laajalti emämaa Venäjän asioista ja maailmannäyttelyt olivat yksi aktiivisesti seuratuista teemoista. Eri suomalaislehdissä vuonna 1889 julkaistut uutiset ovat sanamuodoiltaan identtisiä toistensa kanssa, mikä viittaisi siihen, että uutinen on käännetty suoraan venäjän- tai saksankielisestä kielisestä alkuperäistekstistä.

⁴ Käännös kirjoittajan.